

УДК 332.122(043.5)

*В.К. Васенко, канд. екон. наук, доц.,
Сумська філія Національного університету внутрішніх справ*

ВІЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ – ВАЖЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Механізми спеціальних (вільних) економічних зон для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій сьогодні з успіхом використовують країни ринкової, перехідної економіки та держави, що розвиваються. Тому на світовому ринку інвестицій панує жорстока конкуренція за їх залучення, і переможцем виступає та країна, де привабливий інвестиційний клімат, високий правовий ступінь їх захисту і політична стабільність держави.

Особливу роль інвестиційні надходження повинні відігравати в розвитку економіки України, де їх потреби складають майже 50 млрд. дол. США. Водночас майже 40 % грошової маси перебуває поза банківською системою держави, обслуговуючи тіньову економіку.

За таких умов в країні має діяти комплексний підхід при здійсненні гнучкої ефективної економічної політики, спрямованої на легалізацію вітчизняного тіньового капіталу і створення привабливого інвестиційного клімату, для залучення в економіку України вітчизняних та іноземних інвестицій. Проблема полягає в пошуку ефективних механізмів детінізації економіки України і залучення інвестицій в її економіку.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є аналіз впливу механізмів вільних економічних зон на детінізацію економіки. Необхідно виділити найефективніші елементи вільної економічної зони, що сприяють детінізації економіки, а також запропонувати шляхи вдосконалення механізмів вільних економічних зон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел засвідчує про те, що у економічній літературі не існує єдиних і чітких критеріїв визначення поняття тіньова економіка. Поряд з поняттями “тіньова економіка” використовують терміни “підпільна”, “вторинна”, “неконтрольована”, “криміногенна”, “нелегальна”, “чорна”, “неформальна”, “мафіозна”, “кланова” та ін. Проте, на наш погляд, як би її не називали економічна природа (сутність) одна – спрямовання на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або ухилення від суспільного

(державного) контролю та від сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності.

Основною причиною виникнення тіньової економіки в Україні є надмірний податковий тиск на доходи підприємства, який в перші роки незалежності складав майже три чверті прибутку, недосконалість нормативно-правової бази та катастрофічне зубожіння більшої частини населення внаслідок супергіперінфляції та масового безробіття.

Все це стало основною причиною того, що наприкінці 90-х років за кордон було вивезено приблизно 50 млрд. доларів капіталу, понад 40 % грошової маси перебувало поза банківською системою [1, с. 638]. Це якраз та кількість капіталу, яка за підрахунками Кабінету Міністрів України потрібна для інвестицій у народне господарство України, щоб забезпечити прискорений соціально-економічний розвиток країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, на порядок денний сьогодні виходить першочергове завдання – відпрацювання такого господарського механізму, який б сприяв детінізації економіки і залученню іноземних та вітчизняних інвестицій в економіку держави. Звичайно, це нелегке завдання, і силовими методами майже нічого не вдієш. Потрібна подальша лібералізація економічної діяльності, яка б зробила економічно недоцільним використання капіталу в тішовій сфері діяльності і створила умови для його легалізації.

Такий механізм, на наш погляд, існує у світовому господарстві. Певні кроки щодо його впровадження здійснені і в Україні – це спеціальні (вільні) економічні зони. Згідно із Законом України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” така “...зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб [7, с. 558].

Виклад основного матеріалу. Перша вільна економічна зона була створена аж після чотирьохрічного періоду після прийняття Закону про економічні зони як експериментальна під назвою Північнокримська експериментальна економічна зона “Сиваш”. Відповідно до Указу Президента України “Про Північнокримську експериментальну економічну зону “Сиваш” на території міст Красноперекопськ, Армянськ та Красноперекопського району з 18 вересня 1996 р. проводився економічний експеримент, зумовлений

необхідністю термінового виведення з кризової ситуації державних підприємств хімічної промисловості, які становлять основний виробничий потенціал регіону і господарська діяльність яких є основним джерелом формування бюджетів міст Армянськ та Красноперекопськ [9].

Експеримент тривав менше 5 років, що майже вдвічі менше від світових стандартів з триетапним становленням і розвитком вільної економічних зон. Однак результати його надзвичайні. Як засвідчує глава адміністрації ТПР “Сиваш” В. Маркопольський: “Головне завдання експерименту виконано. На кінець 2000 р. обсяг виробництва суб’єктів зони досяг 23 % від республіканського обсягу, при цьому відрахування в бюджет АР Крим становили близько 30 % бюджету республіки. За час експерименту на підприємствах – суб’єктах зони “Сиваш” збережено 9700 і створено 2000 нових робочих місць. Збільшилася середня заробітна плата працівників промислових підприємств – суб’єктів зони. Так, якщо в 1997 р. вона становила 168 грн., то в 2001 р. досягла 439 грн. Рівень безробіття знизився з 7,12 до 4,87 % [3, с. 66]. Надійшло інвестицій 107,5 млн. грн., сплачено податків до бюджету 113,8 млн. грн., а одержано пільг, що “випадають” з бюджету на суму 52,7 млн. грн.

Протягом 1998-2000 рр. в Україні створено 11 спеціальних (вільних) економічних зон, територія яких складає 0,4 % території держави, а за час їх існування надійшло інвестицій в 47 разів більше, ніж на незональні території країни. Цей процес відображений в табл. 1.

Таблиця 1

Назва ВЕЗ (регіон)	Територія ВЕЗ, га	Залучено інвестицій, млн. дол.	Сума інвестицій на 1 га території, тис. дол.	Кількість робочих місць	
				збережено	створено нових
1. “Сиваш” (АР Крим)	141000	27,0	1,9	9700	2000
2. “Донецьк” (Донецька обл.)	466	586,0	1257,5	5000	3000
3. “Азов” (Донецька обл.)	315	220,0	69,8	2000	–
4. “Закарпаття” (Закарп. обл.)	737	57,0	77,3	383	–
5. “Інтерпорт Ковель” (Волинська обл.)	57	–	–	–	–
6. “Миколаїв” (Миколаїв. обл.)	865	8,9	10,0	4900	100
7. “Порто-франко” (м.Одеса)	32	19,5	600,0	76	52
8. “Порт Крим” (АР Крим)	27	5,9	21,8	88	–
9. “Славутич” (Київська обл.)	2000	39,0	195,0	30	501
10. “Курортополіс Трускавець”	774	29,0	37,5	300	3000
11. “Яворів” (Львівська обл.)	116000	59,0	0,5	2946	4214

12. "Рені" (Одеська обл.)	94	41,0	436,0	–	130
Всього по БЕЗ	262367	1092,3	4,2	25423	12997
Всього по Україні	60571000	5339,0	0,088	x	x

Таблиця 2

Структура інвестицій станом на 01.01.2003 *

Назва країни	Інвестиції, млн. дол.	Питома вага, %
США	898,0	16,8
Кіпр	602,6	11,3
Великобританія	510,5	9,6
Нідерланди	398,8	7,5
Віргінські острови (Британія)	337,0	6,3
Російська Федерація	322,6	6,0
Німеччина	312,1	5,8
Швейцарія	272,7	5,1
Австрія	210,9	4,0
Корея	170,5	3,2
Польща	98,4	1,8
Італія	86,7	1,6
Швеція	82,9	1,6
Угорщина	79,8	1,5
Ірландія	77,5	1,5
Канада	62,6	1,2
Латвія	59,1	1,1
Словаччина	48,6	0,9
Норвегія	48,2	0,9
Ліхтенштейн	42,3	0,8
Франція	40,2	0,8
Чеська Республіка	39,5	0,7
Туреччина	38,1	0,7
Інші країни світу	499,4	9,3
Всього	5339,0	100

* Складено за статистичними даними, Посланням Президента України до Верховної Ради [6, с. 51]

Наведені в таблиці дані свідчать, що найбільшу питому вагу серед прямих іноземних інвестицій мають інвестиції США (16,8 %), Кіпру (11,3 %), Великобританії (9,6 %), Нідерландів (7,5 %), Віргінських островів (6,3 %), Російської Федерації (6,0 %).

В офіційному рейтингу на першому місці знаходяться США. Проте ми розділяємо точку зору економіста Т.В. Майорової, яка

відмічає, що іноземні дослідники вважають, що головним інвестором в Україну є Росія, яка у рейтингу знаходиться на четвертому місці. Якщо додати російські і українські капітали, які надходять з Кіпру, Ліхтенштейну, Британських і Віргінських островів, то обсяги цих інвестицій будуть більшими від тих, що вклали в українську економіку США [2, с. 338]. Це можна прокоментувати як початок повернення національного капіталу на батьківщину, який свого часу “мігрував” в офшорні зони.

Отже, чим гнучкішою буде економічна політика держави і ефективніше функціонуватимуть вітчизняні вільні економічні зони, тим привабливішими вони будуть для вітчизняних та іноземних інвесторів, сприятимуть поверненню вітчизняних капіталів з-за кордону та детінізації національної економіки.

Про важливість механізмів вільних економічних зон у процесі легалізації тіньових вітчизняних капіталів свідчать і оперативні дані основних показників ВЕЗ та ТПП Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України станом на 01.01.2003, де зазначається, що всього надійшло інвестицій по ВЕЗ 94728,9 тис. дол. США, у тому числі іноземних – 40870,4 тис. [4, с. 15]. При цьому зазначимо, що держава не фінансувала створення ВЕЗ за рахунок бюджету. Кредитні ресурси банків дуже обмежені, в більшості підприємств країни власних фінансових ресурсів немає.

Наведені нами показники ефективності функціонування вітчизняних ВЕЗ були б набагато вагомішими, якби більш гнучкою була пільгова система зони. Проведений аналіз умов надання пільг у ВЕЗ засвідчує, що лише 4 ВЕЗ (“Сиваш,” “Закарпаття,” “Інтерпорт Ковель” та “Порт Крим”) не мають цінових обмежень інвестиційних проектів при здійсненні інвестиційної діяльності. Всі інші мають високий ценз, який майже недоступний для малого підприємства. Цілком природним є намагання місцевих органів влади завоювати потужного інвестора, адже роботи менше і економічна діяльність розвивається активніше. Проте такі інвестори вимагають відповідних пільг та високих гарантій щодо недоторканості їхніх інвестицій, в першу чергу політичної стабільності в державі, чого в Україні поки що немає.

У світовій практиці відбір інвесторів відбувається за допомогою запровадження певних обмежень. Наприклад, США встановлюють їх у межах від 10 до 100 тис. дол. Проте інвестиційний клімат США набагато привабливіший, ніж в Україні, а отже за умов жорсткої конкуренції на світовому ринку інвестицій перевага буде надаватися вільним економічним зонам цієї країни.

Ми вважаємо, що за існуючих сьогодні в державі політичних і економічних умов встановлення занадто великих обмежень для інвестиційних проектів не відповідає національним інтересам України. Наприклад, у ВЕЗ “Миколаїв”, щоб отримати передбачені законом податкові пільги, інвестору необхідно вкласти у проект інвестицій не менше:

- 500 тис. дол. США – у харчову промисловість і промисловість з переробки сільськогосподарської продукції;
- 700 тис. дол. США – у будівництво, енергетику, сферу транспорту;
- 1 млн. дол. США – у машинобудування і приладобудування;
- 3 млн. дол. США – у підприємства суднобудівної промисловості [8, с. 598].

Подолати таку високу інвестиційно-проектну межу не зможе не тільки вітчизняний інвестор, але й іноземний, за винятком великого бізнесу. А великий бізнес інвестує капітал у ВЕЗ тоді, коли переконується, що там успішно розвивається малий і середній бізнес. Для України це також проблема тому, що, незважаючи на завершення процесу роздержавлення і приватизації, кількість дрібних підприємців на 10 тис. населення складає лише 48 одиниць, що менше ніж у США в 13 разів, у Японії – в 15 разів. Отже, лише створюючи спеціальні (вільні) економічні зони на території України, можна вирішити відразу кілька проблем – детінізації економіки, залучення інвестицій, розвитку ринкової інфраструктури, особливо малого бізнесу і підприємництва, який так необхідний для отримання статусу країни з ринковою економікою.

Висновки. Сьогодні економіка України потребує для свого розвитку майже 50 млрд. дол. США. Отримати таку кількість інвестиційних ресурсів неможливо без залучення іноземного капіталу та детінізації економіки, рівень якої сягає майже 50 % ВВП. Світовий досвід показує, що всі країни, у тому числі з розвинутою ринковою економікою, успішно використовують механізми різних типів ВЕЗ для залучення іноземних інвестицій.

У вільній економічній зоні, як правило, запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності, які привабливі для іноземних і вітчизняних інвесторів. Як засвідчує проведений нами аналіз функціонування ВЕЗ в Україні, вони є важливими інструментами детінізації економіки держави тому, що в таких юрисдикціях для тіншового капіталу створені сприятливі умови для легалізації та привабливі економічні умови для функціонування. Однак подальша детінізація економіки вимагає від уряду застосування гнучкої економічної політики та

кращого відпрацювання нормативно-правового і фінансового забезпечення новостворюваних ВЕЗ відповідно до Програми розвитку в Україні спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності на період до 2010 року.

Отже, проблема детінізації економіки держави і легалізації тіньових вітчизняних капіталів сьогодні надзвичайно актуальна. Для її вирішення в державі необхідно запровадити гнучку економічну політику, послабити податковий тиск, на всіх рівнях активно підтримувати малий бізнес і підприємництво.

Список літератури

1. Васенко В.К. Вільні економічні зони: стратегія розвитку: Монографія. – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2004. – 348 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
3. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: Навчальний посібник. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 376 с.
4. Маркопольський В. Становлення ТПР “Сиваш” та досягнення ПЕЕЗ “Сиваш” // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 66-67.
5. Оперативні дані основних показників діяльності ВЕЗ та ТПР Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 14-17.
6. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. – 2003. – № 5. – С. 21-58.
7. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13.10.92 № 2673-ХІІ // Інвестиційне право України: Збірник нормативно-правових актів з коментарем. – Харків: Еспада, 2002. – С. 558-565.
8. Про спеціальну економічну зону “Миколаїв”: Закон України від 13.07.2000 № 1909-ІІІ // Інвестиційне право України: Збірник нормативно-правових актів з коментарем. – Харків: Еспада, 2002. – С. 594-604.
9. Указ Президента України “Про Північнокримську експериментальну економічну зону “Сиваш” від 30 червня 1995 року № 497 // Урядовий кур’єр. – 1995. – № 96.